

Zoran LAKIĆ*

SPOMENICI KULTURE I TURISTIČKA PRIVREDA

Sažetak: Najčešće pominjane riječi su: Skadarsko jezero, turizam i spomenici kulture. Inače, sadržaj je dosta specifičan jer se bavi pitanjem turističke privrede i spomenika kulture. Literatura je zanemarljiva; u pitanju je pionirski istraživački mali projekat. Ukazuje na do sada zanemarene resurse, koji bi mogli znatno unaprijediti oblast turizma i revalorizirati ulogu spomenika kulture. Zanemarene su državne granice i jedinstveno posmatran Skadarski basen – i njegovi žitelji, koje grije isto sunce, imaju istu klimu, udišu isti vazduh, što sve zajedno formira i približno iste ili slične karakterne osobine.

Ključne riječi: *Skadarsko jezero, kulturno-istorijski spomenici, turizam i turistička privreda, naučna istraživanja, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Albanska akademija nauka, naučnoistraživački rad*

Abstract: The words most in use are: the Skadar Lake, tourism and culture monuments. However, the content is rather specific, because it deals with the issue of touristic economy and cultural monuments. The literature is to be omitted; it is about the pioneer small research project. It points out the resources neglected so far, which could significantly improve the area of tourism and re-evaluate the role of cultural monuments. The state borders are also been neglected as well as overall look at the Skadar basin – including its inhabitants, who are exposed to the same sun, who have the same climate, breathing the same air, which all together contributes to the forming of their identical or similar characteristics.

Key words: *Skadar Lake, cultural-historical monuments, tourism and touristic economy, scientific research, Montenegrin Academy of Sciences and Arts, Albanian Academy of Sciences, scientific-research work*

Kako je najavljeno u prijavi – u saopštenju ću posebno akcentirati spomenike kulture i turističku privredu. Ova dva segmenta jedinstvene teme sagledavani su do sada, uglavnom, parcijalno. Oni se, međutim, skladno prožimaju, pa će moje nastojanje biti da ih upravo tako i prikažem. Uvjeren sam da se, na taj način, valorizuju oba aspekta jedinstvene teme.

---

* Zoran Lakić, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti

Podneblje Skadarskog jezera nas je objedinilo. Isto je nebo nad nama. Isto nas sunce grije. Isti vazduh su udisali svi naši preci. Htio sam reći da imamo približno iste uslove koji utiču na mentalni sklop čovjeka. Sa tog aspekta ću pokušati da elaboriram zadatu temu. Kada je u pitanju Crna Gora, ne smijemo zaboraviti da je Skadarsko jezero -jedan od pet nacionalnih parkova Crne Gore.

Nije slučajno što se na ovom prostoru nalaze temelji duhovnosti Crne Gore. I njene državnosti.

Istoriografija je poodavno utvrdila da je Skadarski basen bogat kulturno-istorijskim spomenicima. Isticali su se svojom duhovnošću:

- manastir Starčeva Gorica iz vremena Balšića (1378), u kome se nekada nalazio Skriptorij iz koga su sačuvana dva rukopisa;

- manastir Beška Gorica, zadužbina Balšića i ćerke svetog „cara Lazara” Kosovskog – što se vidi iz ktitorskog natpisa iz 1438. Obnovio ju je knjaz Nikola početkom prošlog vijeka. Nadaleko je čuven Gorički zbornik – duhovnik pouka;

- manastir Moračnik, takođe iz vremena Balšića, Balša III mu je 1417. godine izdao ktitorsku povelju;

- manastir Vranjina, koji je, po predanju, osnovao Sveti Sava ili pak Ilarion Šišević – prvi episkop zetski u 13. v. Prije seljenja u Cetinje bio je sjedište zetskih mitropolita. Turci su ga spalili 1843. g. a knjaz Nikola, gospodar Crne Gore, obnovio 1886;

- manastir Kom je zadužbina Đurđa i Lješa Crnojevića. U njemu je zamonašen Njegoš i proizveden u čin arhimandrita;

- manastir Obod je poznat i kao mjesto Obodske štamparije iz 1494. godine. Jedno vrijeme je bio sjedište zetskih mitropolita.

Svi su oni danas aktivni duhovni centri i značajni kulturno-istorijski spomenici sa vrijednim mobilijarom. Sve više je posjetilaca i uvjerenja da imaju i zacjeliteljsku ulogu. Narod u to vjeruje bez obzira na vjeru i vjeroučjenje. U daljim istraživanjima treba pratiti da li se to dešava zadovoljavajućim tempom. U svakom slučaju ovakva funkcija kulturne baštine nagovještava novu valorizaciju u zajedničkoj budućnosti naroda.

Apostrofiraću još da je Balkan bogat kulturnom baštinom, raznolikošću kultura, dubokim duhovnim korjenima. Odmah nakon Gutenberga -u Crnoj Gori je štampana prva knjiga na Slovenskom jugu u državnoj štampariji. Jedna od štamparija radila je i na uglavnom danas zapuštenim ostrvima Skadarskog jezera. Crna Gora i Balkan su zemlja značajnih arheoloških lokaliteta. Crvena Stijena kod Nikšića je postojbina homo sapiensa. Balkan je i prostor duhovnih svetišta – od grčkog Olimpa do čudotvorca Svetog Vasilija Ostroškog. Sjetimo se prosvetitelja Ćirila i Metodija koji su proglašeni zaštitnicima Evrope u oblasti pismenosti.

U skladu sa navedenim raste i odgovornost ovog prostora i svih njegovih djelova za dijalog među civilizacijama. Znamo kada su i kako nastajali – podizani navedeni spomenici i šta su značili u istoriji naroda koji ih je podizao. Trudimo se i da im odredimo mjesto u kulturnoj baštini. Potomci su odista ponosni na ostavštinu svojih predaka. I spremni da je valorizuju jer je vrijeme, u stvari ne vrijeme, učinilo svoje. Puno je bilo nemara uzrokovanog raznim faktorima. U pripremi saopštenja naišao sam u rukopisnom odjeljenju Matice srpske u Novom Sadu na pismo Jovana Pavlo-

vića, ministra kulture, pisano 4. III 1880. godine, u kome piše „da će otići na Skadarsko jezero da vidim Manastir Kom, gde su pokopani Crnojevići”. „Na žalost”, stoji dalje u pismu, „čuo sam da mnogi spomenici u Crnoj Gori propadaju, jer ih prosti narod u neznanju razvaljuje i na svoje razne ciljeve upotrebljuje. Kad sam to čuo, strah me obuze da se, možda, skupa koja dragocjenost ne uništi i za potomstvo izgubi, te navalim oko Knjaza, da ustanovi na Cetinju Narodni muzej... Po nesreći koja nas prati vazda, ovaj moj projekat – nije se mogao uvažiti jer smo sirotinja! Samo toliko je učinjeno, da je izdata naredba da se u spomenike nipošto ne tiče”. Kako je govorio pokojni akademik Božina Ivanović, mnogi su spaseni zato što su ostali neznanjani – pod zemljom.

Podsjetićemo se samo stradanja spomeničkog blaga tokom rata 1941–1945. godine kada je čak i Bog sahranjivan, pod motom Čizma noga – nema Boga. Sa spomenicima i bez njih u punoj funkciji – nije isto nikome ko je imao udjela u njihovom podizanju.

Kulturno-istorijski spomenici su naše dragocjeno nasljeđe. Imaju univerzalno značenje. U postojećoj *Konvenciji o značaju kulturne baštine* – za društvo u cjelini – decidirano se kaže da je ona potvrda kulturne istorije, identiteta naroda i konačno – da je nedovoljno korišćeni resurs. Pamet će sve više biti jedini način participacije malih naroda i država u sveopštem razvoju planete. Odliv mozgova vodi ka siromaštvu. Ulaganje u znanje nije trošak, već investicija za budućnost.

Kulturno nasljeđe je, takođe, sve više velika šansa i za razvoj međusobnih odnosa i zajedničkih projekata, koje pred nama postavlja zajednička budućnost. Jedan od takvih je i ovaj naš naučni skup – koji će nam podariti još frekventnije kontakte – za dobro svih. Jer u savremenom svijetu ništa više nije – tako da kažem – moje i tvoje. Već naše – pogotovo ono što je u bilo kakvoj vezi sa prirodom i sa kulturom brojnih generacija sa ovih prostora, koje su stvarale u istorijskim epohama, starijim od naše civilizacije.

Raduje nas to što se u proces revalorizacije svakojakog kulturnog nasljeđa sve više uključuju vjerske zajednice. U posljednjih 20 godina obnovljeno je više vjerskih objekata – više nego ikada ranije. Neki od njih sa Skadarskog jezera danas su aktivni duhovni centri.

Imao sam zadovoljstvo da prije koju godinu budem domaćin – vodič jednoj stručnoj ekipi iz Norveške. Plovili smo Jezerom – od ostrva do ostrva, od jednog do drugog spomenika koji su nažalost i nerijetko još uvijek ruine, od kojih svaka ima i svoju životnu priču. Sve ih je interesovalo šta se dešavalo na „brdovitom Balkanu” – u pitomini Skadarskog jezera. Nijesam uspio da organizujem anketu kako bih saznao šta ih posebno interesuje iz istorije, a šta iz turizma. Ali sam siguran da su došli – i zbog jednog i zbog drugog. To zaključujem po postavljenim pitanjima. Na kraju ovog obilaska rekli su mi da su upoznali Crnu Goru kakvu su i očekivali.

Neobičnu priču sam čuo desetak godina ranije od učesnika Balkanske mirovne konferencije u Tivtu 1995. godine – nakon krstarenja brodom Galeb po zalivu Boke Kotorske. Jedan penzionisani grčki general mi je rekao da nigdje kao kod nas u Crnoj Gori priroda nije tako ušla u čovjeka. Crnogorci su stameni kao ove surove pla-

nine, suptilni poput raskošno razučene obale i pitomi kao ovo toplo sunce i plavo more. Ta tradicija živi u nama. Samo je valja probuditi.

Reći ću, najzad, da su zvaničnici iz Evropske unije, koji su nas obilazili ostavili zapis da je Crna Gora – „kutija dijamanta”, da je rijeka Tara – „suza Evrope” itd. Takve zapise bilježimo odavno. Biće ih još.

Istorija nam je u nasljeđe ostavila dosta toga što se mora valorizovati. (U posebnom bloku slijedi dio o zapuštenosti postojećih spomenika kulture, koji je sadržan u široj verziji saopštenja.) Saopštiću i ovaj detalj: kada sam bio gost Albanske akademije nauka prije nekoliko godina, obišao sam i Muzej u Tirani. U zanimljivoj postavci postoji i period diktature, baš tako je označen, pri čemu se misli na socijalistički period. Kod drugih balkanskih zemalja takvi zagovornici su etiketirani kao neprijatelji države i naroda.

Prepreka neminovnom zaboravu što svako vrijeme nosi su predmeti koji pamte i koji u sebi sadrže nemušti govor. Mislim na suvenire kao turističku ponudu. I posebno one iz oblasti etnografije i etnologije. Na prvom mjestu je nošnja, koja je dragocjeni dio kulturne baštine. Upravo je tako doživljavaju strani turisti. Nema te dame koja ne bi poželjela da u svojoj garderobi ima crnogorsku ošvicu – dekorativnu košulju. Pa zatim ćemer. To se sve više primjećuje. Danas u Podgorici postoje i rade radionice narodne nošnje i muzičke baštine, koje se bave narodnom tradicijom. Pri tome imamo u vidu različite entitete. Oni svjedoče koliko je istorijska i današnja Crna Gora – bogata raznolikostima i različitom kulturnom tradicijom, ne samo nacionalnom već i onom regionalnom, sa geografskim prefiksima – primorski, kontinentalni, itd. i koje kvalifikujemo jezikom tolerancije i komunikacije, jezikom dijaloga. A ne jezikom nacionalnog šovinizma, od koga su imuni bili i jesu danas samo Romi.

Sa žaljenjem konstatujemo da je mnogo toga otišlo u zaborav. Iz već navedenih razloga ispustiću pasaže o stradanju kulturne baštine kroz mnogobrojne ratove, zatim kroz zemljotrese i druge elementarne nepogode. A moglo nas je predstaviti u pravom svijetlu kao narod koji ima svoje korjene, svoju tradiciju i svoje umijeće, svoju civilizacijsku prošlost i svoju budućnost. Ne zaboravimo da svi hoće takvog sagovornika, susjeda, prijatelja. Prošlo je vrijeme kada su se i spomenici, poput ljudi, dijelili na podobne i nepodobne.

Takvom nenametljivom pričom o prošlosti može se prepoznati i naša sadašnjost i pretpostviti naše želje u budućnosti. Htio sam reći da je nezamjenljiva uloga struke i nauke u svemu tome. Ona je i do sada sa puno entuzijazma radila svoj posao. Ali je bila ograničena skromnim materijalnim sredstvima i još više ideologizacijom – svega i svačega, pa i kulturne baštine. Sve se to može prevazići bogatijim ulaganjima. Ona proizvode više stvaralačkih ideja. A onda će biti i više restauriranih spomenika na uvid radoznalim posjetiocima, više eksponata kao turističkih suvenira, više dažkih i drugih ekskurzija, možda i organizovanje turističke propagande.

Za takvu valorizaciju zadate teme neophodni su školovani kadrovi. Država i odgovarajući državni organi i do sada su imali sluha i društvene odgovornosti za osposobljavanje i stručno usavršavanje takvih kadrova. Imam u vidu već osnovane univerzitetske jedinice – u Kotoru i Baru, koje pripremaju stručne kadrove za ovu oblast.

Kulturna baština je šansa i za razvoj međususjednih odnosa, pa i zajedničkih projekata koje pred nama postavlja zajednička budućnost. To se, uostalom, konstatuje u dokumentu Savjeta ministara kulture zemalja Jugoistočne Evrope, koji je nedavno održan pod okriljem Savjeta Evrope u Ohridu (od 5. do 07. V 2010). Skadarsko jezero spaja dvije zemlje i dva naroda. Stavljena je tačka na vrijeme kada je ovo isto Jezero bilo poprište bespoštedne borbe, u stvari pogibije i patnje oba naroda. To vrijeme pripada historiji. A mi se i temom i načinom prezentacije okrećemo budućnosti, dobrosusjedskim odnosima – na korist obje države i oba naroda.

I na kraju da zaključim: jedno saopštenje ne može da pokrije važnost naznačene tematike. Ali može da skrene pažnju na nedovoljno iskorišćene mogućnosti i da ukaže na potrebu inkorporiranja kulturne baštine u turističku privredu. Zašto da ne vjerujemo u potrebu organizovanja naučnog susreta koji bi bio posvećen isključivo ovom pitanju. Možda i u organizaciji istih, ali i drugih državnih subjekata. To bi bio, uostalom, i moj predlog. Možda bi se moglo razmišljati i o naučnom institucionalizovanju ovoga posla, u korist i kulturne baštine, i turističke privrede, što je, takođe, moja sugestija. U svakom slučaju valjalo bi razmišljati o osnivanju fonda sa tom namjenom, kojemu bi se povjerio zadatak unapređivanja ovoga rada na dobrobit svih.

Brojna ostrva Skadarskog jezera sa srednjovjekovnim spomenicima kulture, posebno iz oblasti duhovnosti, prosto pozivaju turističke poslenike da ih obilaze kako bi oživjeli davno zaboravljeno vrijeme – sa bogatim životnim sadržajima. Naveo sam samo ona najznačajnija. Riječ je o spoju predivnih prirodnih dragulja i visoke duhovnosti i kulture.

